

Azadlıq hüququ fərdi və ictimai meyarlar kontekstində

Əxlaq normalarının bir mühüm spesifikasiyi bundadır ki, o, sosial tənzimləmənin özünəməxsus üsulu olmaqla, özündə iradə azadlığı fenomenini daha geniş əhatə edir. Bu, hüquqi normalarda, inzibati göstərişlərdə və təşkilat-texniki qaydalar sistemində, demək olar ki, yoxdur.

Hüquq ilə əxlaqın vəhdətinin azadlığın inkişafına müsbət təsiri nəticəsində, onların hər üçün qarşılıqlı əlaqələri daha da möhkəmlənir. Bu baxımdan, D.Lukovskaya yazır: "Hüquq ilə əxlaq fərdin azadlığının müəyyən ölçüsünü ifadə edir. Onların qarşılıqlı əlaqəsi özünü bunda göstərir ki, hüquq azadlığın ölçüsü olmaqla şəxsiyyətin mənəvi cəhətdən özünü məhdudlaşdırmasına ehtiyac hiss edir, əxlaqın isə, ümumi ictimai mənəviyyəti qorumaq naminə, bir sıra hüquqi məhdudlaşdırmalara ehtiyacı vardır". Qeyd edək ki, bu ədalətli və doğru müddə bəzi hüquqsünaslar tərəfindən müəyyən şübhə ilə qarşılanır. Belə ki, onlar hüquq, əxlaq və azadlığın münasibətləri ilə sıx bağlı olan ictimai zərurət və xarici azadlıq ilə insanın daxili şəxsi azadlığının əlaqələrinin izahında yanlışlığa yol verərək, göstərir ki, əgər insan xarici obyektiv zərurət ilə bəzişsə, onda onun daxili azadlığı olmur, çünki bu halda, onun davranış və hərəkətləri obyektiv xarici şərait ilə şərtlənir və deməli, insan zahiren azad olur.D.V.Çuxviçev yazır: "Belə davranış və hərəkətlər insanın daxili maraqları, inamı və mənəvi keyfiyyətləri ilə dərin əlaqəli olmadığından, həmin insanı, sözün əsl mənasında, azad hesab etmək olmaz, çünki bu halda, o, xarici qüvvələrin təsiri və məcburiyyət üzündən baş verir". Əslində, şüurlu varlıq olan insanın hər bir hərəkət və davranışında obyektiv tərəfin təsiri, onun öz subyektiv keyfiyyətləri, daxili aləmi ilə qovuşmuş halda çıxış edir.

Fəlsəfə elmləri doktoru Qərib Allahverdiyev yazır: "Əxlaqın hüquqa qarşılıqlı tamamlanmasına əlverişli zəmin yaradan amilləri təhlil edərkən, fikrimizcə, aşağıdakı iki cəhətə də diqqət yetirilməlidir. Bunlardan birincisi odur ki, hüquq tərəfindən dövlətin və digər siyasi institutların funksiyalarının yerinə yetirilməsində sivil formalar geniş iştirak edir. Bu formalar öz mahiyyəti və məzmununa görə ümumi əxlaq normalarına çox yaxın olub, prinsip etibarilə onlardan qaynaqlanırlar. İkinci cəhət, hüququn formalaşması və inkişafında mədəniyyət amilinin rolunun artmasında ifadə olunur. Bu, o deməkdir ki, insanların mədəniyyət səviyyəsi, onların hüquqi şüuru və düşüncəsinin çox mühüm tərəfi kimi çıxış edir. Lakin mədəniyyətin rolu təkcə bununla məhdudlaşmır. Real həyatda, davranış və fəaliyyətdə

hüququn normaları və tələblərinin praktiki yerinə yetirilməsində də fərdlərin mədəniyyət göstəriciləri müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Söhbət, hər şeydən əvvəl, hüquqi biliklərin əhali arasında yayılması səviyyəsi və hüquqi maarifləndirmə göstəricisi kimi çıxış edən hüquqi mədəniyyətdən gedir. Qeyd olunan məqamda, əxlaqla hüququn tamamlanması prosesində mühüm əhəmiyyətə malikdir, çünki hüquqi mədəniyyət rəşional nəzəri hüquq prinsipləri ilə yanaşı, insanların gündəlik həyatında tətbiq olunan və möhkəmlənən ümumi birgəyayış qaydalarını da əhatə edir ki, onların bir çoxu əxlaqi təsəvvürlərdən ayrılmazdır."

Ümumilikdə götürdükdə, hər iki cəhət davranış və fəaliyyətdə kənar (xarici) tənzimləyici təsirin, insanın öz mənəvi daxili tələbatına çevrilməsini ifadə edir. Beləliklə də, konkret şəraitdə azad seçimə və davranışa müsbət təsir göstərir, onun hüdudlarını və variasiya imkanlarını genişləndirir. Bu məsələdən danışırkən, belə bir məqamı vurğulamaq lazımdır. Əxlaqla yaxınlıq və əxlaqla tamamlanma prinsipi, hüquqi şüurun fərdi və ictimai növlərində eyni səviyyədə getmir. Bu baxımdan, fərdi hüquqi şüur ictimai hüquqi şüuru xeyli dərəcədə qabaqlayır. Fikrimizcə, bu cəhət onunla izah edilməlidir ki, fərdin hüquqi şüuru onun gündəlik praktikası ilə, real həyatda əməl etdiyi davranış qaydaları, dünyaduyumu, özünüqiyətləndirmə və özünə nəzarət ilə daha sıx bağlıdır. Bununla yanaşı, qeyd olunan münasibətdə, müxtəlif fərdlərin hüquqi şüurları arasında da onların yetkinlik, dünyagörüşü, bilik və məlumatlılıq və mədəni baxımından müxtəlif olması ilə şərtlənən fərqlilik özünü göstərir.

Cəmiyyət daxilində insanların normal həyat fəaliyyətini təmin etmək baxımından, hüquq ilə əxlaqın ümumi cəhətləri, təmas nöqtələri və onların əsasında baş verən qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlaması əsas yer tutur. Bu mənada, əxlaqın mənəvi keyfiyyətlərə arxalanan tərbiyəvi xarakteri, daxili tələbatdan irəli gələn tənzimləyici olması keyfiyyəti, bu və ya digər fərdin həyatı ilə məhdudlaşmır, ümumilikdə, cəmiyyət miqyasında götürdükdə, xüsusi önəm və əhəmiyyət kəsb edir. Buradan aydındır ki, mənəvi cəhətdən yetkin fərdə məxsus olan yüksək əxlaqi dəyərlərin, ictimai həyatın digər subyektləri (sosial qrup, kollektiv, etnik birlik və bütövlükdə, cəmiyyət) arasında geniş yayılması, ictimai həyatın normal tənzimlənməsi ilə bağlı problemlərin həllini asanlaşdırır bilər. Bununla əlaqədar, qeyd edilməlidir ki, ən mükəmməl hüquq sistemində belə, ictimai münasibətlərin bütün səpgilərini tam hərtərəfliliyi ilə əhatə etmək son dərəcə çətindir. Buna görə də, hüquqi normalarda müəyyən

boşluq halları istisna olunmur. Belə vəziyyət ilə qarşılaşdıqda, insanların necə davranmasına, meydana çıxan çətinlikləri dəf edə bilib-bilməsinə cəmiyyət biganə qala bilməz. Analoji problemlər ilə üzləşdikdə, insanlar öz dünyagörüşü, ideya inamı və mənəvi dəyərlərə malik olması səviyyəsindən çıxış edərək, elə qərarlar qəbul edirlər ki, bunlar öz ruhuna görə hüquq ilə müqayisədə əxlaqa daha yaxın olur. Qeyd olunan məqamda, sübut edir ki, hüququn əxlaqla tamamlanması vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində insanların öz hüquqlarından və azadlıqlarından səmərəli bəhrələnməsi və sui-istifadə hallarına yol verilməməsi baxımından, böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu, əhalinin geniş təbəqələrinin ictimai həyatın müxtəlif tərəflərində özünü göstərən imkanlardan mənəvi borcu başa düşməklə, vicdanlı surətdə istifadə etmələrində, bütövlükdə, ümumi birgəyayış qaydalarına mükəmməl yiyələnmələrində və onları həyata keçirmək əzminə öz ifadəsini tapır. Demokratik cəmiyyətin əsas qayəsi və modeli dəyişilməkdə olan ictimai şəraitə uyğun olaraq, hüquqi və əxlaqi normativ sistemlərin də müvafiq surətdə yeniləşməsi ilə sıx bağlıdır. Bu, insanların həyatında kənardan təsir ilə səciyyələnən tənzimləyici forma olan hüquq sistemini durmadan təkmilləşdirməyi nəzərdə tutur. Həmin prosesin çox mühüm istiqamətini, sivil cəmiyyətin insanların azad seçimi üçün yaratdığı mənəvi əxlaqi imkanların getdikcə artırılması təşkil edir.

Hüququn əxlaq və azadlıq ilə sıx vəhdəti bir tərəfdən, şəxsi azadlıqları təmin etməyə, digər tərəfdən isə, ümumi rifaha nail olmağa yönəlir. Buna görə də, hüquqi şüurun xeyirxahlıq və fəzilətə arxalanan səviyyəyə yüksəldilməsi, müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, o, eyni zamanda qanunun, müəyyən əməlləri yerinə yetirmək borcunun motivinə çevrilməsi deməkdir. Bununla əlaqədar qeyd edilməlidir ki, vətəndaşların yüksək əxlaqi və hüquqi şüurunun əldə edilməsi və dövlət hakimiyyətinin çox mühüm fəaliyyət istiqamətini təşkil edir. Dövlətin xalqın səlahiyyətli hakimiyyəti rolunu oynadığı müasir demokratik cəmiyyətdə, onun bu qəbildən olan tərbiyəvi təsiri daha böyük önəm kəsb edir. Onun səmərəli təşkili, hüququn mənəvi əsaslarının möhkəmlənməsinə, onun hər bir insanın həyat üsuluna çevrilməsinə doğru aparır. Bu baxımdan, hüquqi dövlətin formalaşması prosesi müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Hüquqi dövlətdə, digər ümumbəşəri dəyərlər kimi, şəxsiyyət azadlığı geniş inkişaf edir. Bu, özünün konkret ifadəsini dövlət idarəçiliyinin demokratik formalarının tətbiqi miqyasının genişləndirilməsində, dövlət ilə münasibətlərdə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarına prioritet yer verilməsində tapır. Hüquqi dövlət həm də hüquqda ümumbəşəri əsasların çoxalması, insana əsas məqsəd kimi yanaşılması ilə səciyyələnir. Deyilənlərdən aydın olur ki, hüquqi dövlət də demokratiya, humanizm və azadlıq kimi fundamental ümumbəşəri dəyərdir (254, s.114).

Tanınmış rus hüquqsünası V.Çetvernin hüquqi dövlətin aşağıdakı üç başlıca əhəmiyyətini seçib ayırır ki, onların hər birində azadlığın inkişafı ilə bağlı məqam əsas yer tutur: 1.Hüquqi dövlətdə fərdin minimum (ayrılmaz, özgələşməyən) azadlığının ölçüləri konstitusiyada təsbit edilməlidir. Beləliklə də, müəyyən olunmalıdır ki, heç bir digər şəxs və ya hər hansı dövlət orqanı bu minimum azadlıqları poza bilməz. 2. Burada fərdlərin və onların birliklərinin mülkiyyət azadlığına və müstəqilliyinə formal-yuridik təminat verilməlidir. 3. Hüquqi dövlət institusional-hüquqi azadlığın, müstəqilliyin və mülkiyyətin təminatını verən qanunvericilik sistemi yaratmalıdır.

Deyilənlərdən aydın olur ki, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti bir-birilə sıx qarşılıqlı təsirdə və qarşılıqlı asılılıqda çıxış edərək, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının daha da inkişafını stimullaşdırır. V.P.Puqaçev yazır: "Müasir politoloji ədəbiyyatda, haqlı olaraq hüquqi dövləti səciyyələndirən əsas cəhətlər sırasın-

da şəxsiyyətin fərdi azadlığına və əsas hüquqlarına təminat verilməsi xüsusi qeyd olunur."

Hazırda ölkəmizdə hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması istiqamətində əldə edilmiş uğurlar, insanların azadlıqlarının daha da genişlənməsi ilə müşayiət olunur. Bu, tamamilə təbii olub, vətəndaş cəmiyyətinin daxili mahiyyətindən irəli gəlir. K.S.Hacıyev yazır: "Çünki o, elə bir sosial məkanı ifadə edir ki, burada insanlar bir-birindən və eləcə də, dövlətdən asılı olmayan müstəqil fərdlər kimi qarşılıqlı təsirdə çıxış edirlər. Bu cəmiyyətdə həyat fəaliyyətinin sosial, sosiomədəni və mənəvi sferaları, fərdlərin və kollektivlərin maraqlarını həyata keçirməyə və özlərini reallaşdırmağa xidmət etmək məqsədi güdür".

Buradan, bir daha aydın olur ki, vətəndaş cəmiyyəti ictimai quruluşun, elə bir sosial təşkil formasıdır ki, burada şəxsiyyət yüksək səviyyəli, azadlığı hamı tərəfindən qəbul olunmuş ümumi dəyər statusu kəsb edir. Öz-özünü tənzimləmə funksiyasını dolğun surətdə reallaşdırmağa qadir olan vətəndaş cəmiyyəti, müxtəlif sosial institutlarda və birliklərdə təmsil olunan insanların öz yaradıcı imkanlarını, hüquq və azadlıqlarını gerçəkləşdirməsi üçün əlverişli şərait yaradır, onların hüquq və azadlıqlarına real təminat verir.

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru